

9831

**ПРАЦЫ
КАФЕДРЫ
СУЧАСНОЙ БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ**

ВЫПУСК 4

*ПРИ ПОДАРОКЕ К 75-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ
ПРАФЭСАРА ЛЕАНІДА ІВАНАВІЧА БУРАКА*

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Мінск
РІВШ
2005

лучэння падобных кампанентаў тлумачыцца тым, што прэдыцыруючую пару складаюць факультатыўныя кампаненты прапазіцыі: *Пад такім агнём немагчыма нават і па-пластунску* (В. Быкаў). Фарміраванне падобных семантычных функцый магчыма толькі ў аднастаўных сказах з трохкампаментнай структурай. Прычым адзін з кампанентаў нулявы, а два іншыя факультатыўныя. Аднак, нягледзячы на факультатыўны характар названых кампанентаў, колькасць і якасць іх з'яўляецца дастатковай для фарміравання прапазіцыі перамяшчэння.

28. Адносіны прэдыцыравання каузатыў – лакатыў (Caus – Loc)

Адносіны прэдыцыравання каузатыў – лакатыў магчымы таксама ў трохкампаментным эліптычным сказе. У якасці прэдыцыруемага кампанента выступае каузальны сірканстант і ўказвае на прычыну, прэдыцыруючы кампанент указвае на лакалізаванасць нейтралізаванага дзеяння ў прасторы: *Ад позірку майго – у бессмяротнасць* (Р. Баравікова). Неабходна адзначыць, што як каузатыў, так і лакатыў з'яўляюцца факультатыўнымі кампанентамі.

29. Адносіны прэдыцыравання каагенс – лакатыў (Caus – Loc)

Адносіны прэдыцыравання каагенс – лакатыў рэалізуюць прапазіцыю сумеснага дзеяння: *...Зрабёнкам – у строй?* (В. Быкаў). Характэрнай асаблівасцю такіх сказаў з'яўляецца адсутнасць агенса. У падобных канструкцыях каагенс змяшчае семантыку нейтралізаванага агенса і катэгарыяльнага прэдыката, а лакатыў выконвае функцыю прэдыцыруючага кампанента і адначасова з'яўляецца семантычным спецыфікатарам эліпсаванага дзеяслова.

Як бачна, у эліптычных сказах пропуск дзеяслова нейтралізуе адносіны першаснага прэдыцыравання *суб'ект – прэдыкат*. Па прычыне нейтралізацыі прэдыката ў эліптычным сказе фарміруюцца адносіны другаснага прэдыцыравання, у якія могуць уступаць любыя кампаненты семантычнай структуры. Характар прэдыцыравання і прэдыцыруемай дамінанты вызначае пазіцыя нулявога дзеяслова: яна з'яўляецца “мажой”, якая падзяляе сказ на прэдыцыруемы і прэдыцыруючы комплексы. Прычым нейтралізаваны дзеяслоў адносіцца да прэдыцыруемага комплексу, а ролю прэдыцыруючага кампанента выконвае актуалізаваны кампанент, які можа належаць як да актантаў, так і сірканстантаў.

Літаратура

1. Бакаренко С.Г. Отличие двухсоставных предложений от эллиптических // Лингвистические дисциплины на факультете русского языка и литературы: Материалы семинара рус. языка пед. ин-тов; Отв. ред. Н.Н. Прокопович. – М., 1973. С. 142–149.
2. Бархударов Л.С. К вопросу о поверхностной и глубинной структуре предложения // Вопр. языкознания. 1973. № 3. С. 50–61.
3. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. – М.: Наука, 1966. 195 с.
4. Боярченко Э.П. Сочетаемость слов и синтаксическая структура неполного предложения // Способы и средства связи языковых единиц в тексте: Сб. науч. тр. / Кур. гос. пед. ин-т; Отв. ред. Э.П. Боярченко. Курск, 1986. С. 12–24.

5. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя. – Мн.: універсітэцкае, 1987. 320 с.

6. Дикарёва С.С. Анафористический эллипсис в аспекте анализа // Лингвистические проблемы функционального моделирования речевой деятельности. – Л.: ЛГУ, 1982. Вып. 5. С. 85–103.

7. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса современного русского языка. – М.: Наука, 1973. 351 с.

8. Сорокина Е.Н. Об использовании эллипсиса для повышения информативности научно-гуманитарного текста // Вопросы русского языкознания. – Куйбышев: КГУ, 1983. 110 с.

9. Шаднёва В.П. Функционально-прагматический аспект неполноты синтаксических конструкций // Значение языковых единиц и категорий: Сб. науч. ст. / Таллин. пед. ин-т; Отв. ред. А.Я. Баулдер. – Таллин, 1984. С. 6–43.

Н.У. Чайка

ТЫПЫ І СТРУКТУРА ПРАПАЗІЦЫЙ ЭЛІПТЫЧНЫХ СКАЗАЎ

Эліптычныя канструкцыі ў беларускай мове здольны ўтвараць пэўную абмежаваную колькасць прапазіцый. Дыктумны змест у эліптычнага сказа фарміруецца пры дапамозе спецыяльных сродкаў – пераважна актантаў і сірканстантаў, якія і аанкрэтызуюць семантыку апушчанага дзеяслова. Тып прапазіцыі эліптычнага сказа залежыць ад семантыкі прэдыката і ўключае актанта і сірканстант. Паводле семантыкі эліптычныя сказы падзяляюцца на два класы – эліптычныя сказы з дынамічнай прапазіцыяй і эліптычныя сказы са стацыйнай прапазіцыяй.

1. Эліптычныя канструкцыі з прапазіцыяй дынамічнай лакалізацыі

Самую выдатную групу гэтага класа складаюць эліптычныя сказы з прапазіцыяй перамяшчэння ў прасторы. Названыя канструкцыі ўтвараюць семантыку перамяшчэння ў прасторы з абавязковай лакалізацыяй гэтага руху або з указаннем на кірунак руху, або без указання на яго. Абавязковая лакалізацыя дынамікі перамяшчэння выклікана спецыфікай эліптычнага сказа – пропускам дзеяслова. У такім выпадку адзінымі сродкамі спецыфікацыі семантыкі эліптычнага сказа з'яўляецца актанта і сірканстант. Такім чынам, семантычная структура эліптычнага сказа павінна ўключаць як мінімум тры кампаненты: эліпсаваны дзеяслоў, актанта і сірканстант (або другі актанта). Менавіта такая колькасць семантычных кампанентаў і дазваляе рэалізаваць закладзеную глыбінную семантыку сказа.

1.1. Трэхкампаментныя мадэлі эліптычных сказаў ізаморфнай структуры

У эліптычных сказах са значэннем перамяшчэння ў прасторы сустракаецца *трэхкампаментная кампазіцыя* элементаў, якая ўключае эліпсаваны дзеяслоў, першы актанта і *сірканстант* (AarDir): A₁←Ø→S.

Актанта называе суб'ект перамяшчэння: часцей за ўсё гэта асоба, Радзей – прадмет. Сірканстант называе *лакалізацыю перамяшчэння*. Прычым лакалізацыя перамяшчэння можа быць як з указаннем на накірунак перамяшчэння, так і без указання на яго. Прапазіцыю дынамічнай прэдыкацыі ў

такіх сказах утвараюць сірканстанты. Сірканстанты са значэннем дынамічнай лакалізацыі ўказваюць на кірунак перамяшчэння і прадвызначаюць (на аснове адваротнай валентнасці) семантычную спалучальнасць з прэдыкатамі класа перамяшчэння.

У беларускай мове мадэль $A_1 \leftarrow O \rightarrow S_1$ можа рэалізавацца ў вялікай колькасці схем. У функцыі першага актанта можа выступаць назоўнік у назоўным склоне, а ў функцыі сірканстанта – назоўнік у вінавальным склоне з прыназоўнікам. У такім выпадку эліптычны сказ уяўляе сабой рэалізацыю трохкампанентнай мадэлі сказа $N_n \text{ } \emptyset \text{ } N_a$: *Ну, што яшчэ трэба было паліцыі. Сама здабыча – прама ў кішэню* (В. Быкаў); *Галгоўскі – у горад свой родны, Падгол – у любімы калгас* (П. Броўка).

Прапазіцыя дынамічнай лакалізацыі найбольш выразна праяўляецца ў сірканстантах, выражаных назоўнікамі з прыназоўнікамі, якія ўказваюць на канечны пункт перамяшчэння суб'екта ў прасторы. У беларускай мове названы сірканстант можа выражацца назоўнікам у форме вінавальнага склону з прыназоўнікам на, і ў гэтым выпадку эліптычны сказ рэалізуецца ў схеме $N_n \text{ } \emptyset \text{ } N_a$: *Сава – на самую вярышыню, найярчэйшую з нябёсаў зорку* (М. Танк); *Я за тое, каб вораг з пацалункамі не лез, – Хай ён там застаецца ўчора: Злая сіла – на цёмны лес* (В. Зуёнак).

Актанты прапазіцыі перамяшчэння могуць набываць іншае напэўненне: яны могуць быць выражаны асабовымі займеннікамі ў форме назоўнага склону з прыназоўнікам у. У гэтым выпадку эліптычная рэалізацыя трохкампанентнай структуры будзе наступнай $\text{Pron Pers } \emptyset \text{ } у \text{ } N_a$: *Добра, добра. Зараз... А ты хіба – у каморку?* (І. Мележ); *– Я – у атрад, а ты ж, мабыць, да немцаў хочаш? – сказаў Войцік і сцюдзёнымі вачамі ўстаўіўся ў Сушчэню* (В. Быкаў); *– Ты вось што... Вядзі ўсіх прама. А я – у батальён* (В. Быкаў). Падобныя сказы часцей за ўсё ўжываюцца ў рэпліках дыялога. Суб'ект перамяшчэння звычайна ўказвае на свой канечны пункт перамяшчэння (2, 3) або прызначае гэты пункт іншаму суб'екту (1). У названых сказах для фарміравання прапазіцыі перамяшчэння могуць ужывацца часціцы або ўводныя словы: *Ты лепш – у тыл* (В. Быкаў); *Я мабыць, у ланцуг* (В. Быкаў).

Сірканстант, які ўказвае на канечны пункт перамяшчэння, у эліптычных сказах можа быць выражаны назоўнікам у форме вінавальнага склону з прыназоўнікам на, і ў гэтым выпадку эліптычны сказ будзе рэалізавацца ў схеме $\text{Pron Pers } \emptyset \text{ } на \text{ } N_a$: *Я лепш – на закл.* *Пакуль лаўкі не занялі* (В. Быкаў); *Я на гарышча! – адразу сагнаўшы ўсмішку, сказала Марыя* (В. Быкаў); *А куды іх нясе. Ажно курыць пясок. – Ды на выстаўку ўсе – У Чырвон-Гарадок* (П. Броўка).

Сірканстанты дынамічнай лакалізацыі суб'екта (як складаючыя дынамічнай прэдыкацыі) у прыведзеных сказах выступаюць адзіным сродкам утварэння прапазіцыі перамяшчэння ў прасторы. Выражацца названыя семантычныя кампаненты ў беларускай мове могуць і іншымі сродкамі:

суб'ект – асабовым займеннікам, сірканстант – назоўнікам у родным склоне з прыназоўнікам на. Пры такой кампазіцыі семантычных кампанентаў эліптычны сказ рэалізуецца ў схеме $\text{Pron Pers } \emptyset \text{ } да \text{ } N_g$: *Я – да цёткі, – ціха сагнаўшы ўсмішку, сказала Марыя, хаваючы, аднак, вочы, і ён зразумеў: здарылася нешта кепскае* (В. Быкаў); *Ау, пусці! Я – да начальства!* (В. Быкаў); *Я – да гэтых куркулёў! Ну не!* (А. Дзялендзік).

Семантычны суб'ект у эліптычных сказах можа выражацца і азначальным займеннікам у функцыі асабовага: *А сам – да людзей* (Т. Бондар).

Сірканстант са значэннем пункта перамяшчэння можа выражацца асабовым займеннікам і абазначаць асобу, да якой накіроўваецца суб'ект. У такіх выпадках асоба змяшчае ў сабе адначасова рысы як сірканстанта, так і трэцяга актанта, аднак на семантычным узроўні такія кампаненты абазначаюць кірунак перамяшчэння з укааннем канкрэтнага канечнага пункта. Сказы з названай семантыкай рэалізуюцца ў беларускай мове ў наступнай схеме $\text{Pron Pers}_n \text{ } \emptyset \text{ } да \text{ } \text{Pron Pers}_g$: *Я – да цябе, Сушчэня – пасцюдзянелым голасам сказаў Бураў* (В. Быкаў); *Я – да Вас, Арыяна Радзівонаўна. Па вашаму пісьму* (А. Макаёнак); *А – да вас, хлопцы* (К. Чорны).

Прапазіцыя перамяшчэння можа ўтварацца пры дапамозе лакатыўнага сірканстанта, які рэалізуецца формай назоўніка ў давальным склоне з прыназоўнікам к, і ў такім выпадку эліптычны сказ адпавядае схеме $\text{Pron Pers}_n \text{ } \emptyset \text{ } к \text{ } N_g$: *А вь – к малатарні. У гумно* (І. Мележ); *Ну, я – к Чарнаштану* (В. Быкаў); бо $N_g \text{ } \emptyset \text{ } к \text{ } \text{Pron Pers}_a$: *Уладзімір Андрэевіч, к вам настаўніца, Лідзія Сялёнаўна* (А. Макаёнак).

Як бачна, семантыка дынамічнага перамяшчэння ў эліптычным сказе фарміруецца пры дапамозе камбінацыі актанта-сірканстантных структурных кампанентаў. Сірканстанты ў прыведзеных сказах называюць зыходны або канечны пункт перамяшчэння суб'екта, прычым рэалізуюцца як актанты, так і сірканстанты самымі рознымі граматычнымі формамі: займеннікамі і назоўнікамі ў назоўным склоне (першыя актанты), назоўнікамі або займеннікамі ва ўскосных склонах і прыслоўямі (сірканстанты).

Прапазіцыі дынамічнай лакалізацыі могуць уключаць у свой склад сірканстанты, якія не ўказваюць на канечны пункт перамяшчэння. Дэнататам такога сказа з'яўляецца перамяшчэнне ў межах пэўнага арыенціра, і дэнататыўную сітуацыю складае напрамак кірунку пэўнага суб'екта адносна пэўнага аб'екта рэчаіснасці. Пазіцыя апушчанага дзеяслова ў эліптычных сказах з названым значэннем прадстаўлена класам дзеясловаў са значэннем ісці, рухацца, перамяшчацца ў неабходнай форме. Прапазіцыя перамяшчэння канчаткова фарміруецца пры дапамозе сірканстантаў лакатыўнага значэння – складаючых прэдыкацыйнай функцыі. Сірканстанты названых сказаў (*Adv Dyn*) рэалізуюцца ў беларускай мове ў вялікай колькасці форм. Часта сустракаюцца эліптычныя сказы, у якіх *Adv Dyn* выражана прыслоўямі тыпу *насустрэч*, якія ўказваюць на накірунак перамяшчэння, аднак не ўказваючы пры гэтым на канечны

пункт. Эліптычныя сказы з названым значэннем рэалізуюцца ў беларускай мове ў схеме $N_n \emptyset Adv Dyp$. *Дарога полем, Блізка лес. Насустрач – афіцэр СС* (П. Броўка); *А перад ім – яснее неба, А перад ім – машын гудкі. Насустрач – поле, поле з хлебам. Насустрач – дзеці, як званкі* (П. Броўка); *Няспынна насустрач – касякі аблокаў і ўспамінаў* (Т. Бондар).

Прапазіцыя падобных сказаў пэўным чынам звязана з прэдыкацыйнай характарыстыкай прасторавага арыенціра, але канечны пункт у іх не ўказваецца.

Сустракаюцца эліптычныя сказы, ў склад якіх уваходзяць сірканстанты са значэннем зыходнага пункта перамяшчэння: *А кулі, кулі – адуюць. Няма ратунку ім ад куль* (П. Броўка).

Асноўным значэннем Adv Dyp у эліптычных сказах з'яўляецца семантыка перамяшчэння адносна пэўнага арыенціра. Сірканстант са значэннем арыенціра, адносна якога ажыццяўляецца перамяшчэнне, можа быць выражана назоўнікам з прыназоўнікам, эліптычны сказ пры гэтым рэалізуюцца ў трохкампанентных схемах $N_n \emptyset$ наўздоўж N_d : *І куля – наўздоўж цела* (В. Быкаў), $N_n \emptyset$ з N_d : *І абкружылі лес вакол, А бомбы з неба – Стогне дол* (П. Броўка).

Акалічнасць (Adv Dyp) у форме роднага склону можа спалучацца з іншымі прыназоўнікамі, і эліптычны сказ у такіх выпадках рэалізуюцца ў схемах $N_n \emptyset$ з N_d або Pron Pers \emptyset ад N_d : *А Віктар што – з вайны? – здзівілася Сцепаніда* (В. Быкаў); *Я – ад Волкава, – ціха сказаў мужчына і змоўк, чакаючы адказу* (В. Быкаў).

Эліптычныя сказы дынамічнай прэдыкацыі могуць змяшчаць акалічнасць (Adv Dyp) са значэннем прасторавага арыенціра, межы якога пераадольваюцца ў працэсе перамяшчэння. Эліптычны сказ у гэтым выпадку адпавядае схеме Pron Pers \emptyset Adv Dyp: *Ты – на верху. А я ў нізе. Пальеш, а я знізу падпалю* (В. Быкаў).

Прапазіцыя перамяшчэння ў беларускай мове таксама рэалізуюцца ў эліптычных сказах, якія адпавядаюць схемам Pron Pers_n \emptyset за Pron Pers_n, Pron Pers_n \emptyset з Pron Pers_n, Pron Pers \emptyset з N_1 : *А ты – за мной. Па маіх плядах трымай. Тут нямнога ўжо, – сказаў зводдаль Рыбак...* (В. Быкаў); *Я – за вамі, сэр* (А. Макаёнак); *Не хачу дамоў. Я – з цэзарам* (А. Макаёнак).

Такім чынам у эліптычных сказах прапазіцыйнае значэнне перамяшчэння фарміруецца пры дапамозе актантаў і сірканстантаў. Вялікая роля сірканстантаў выяўляецца ў тым, што менавіта яны фарміруюць прэдыкацыю сказа на аснове адваротнай валентнасці. Дзякуючы сірканстантам у такіх сказах яскрава працяўляецца семантыка перамяшчэння.

Прапазіцыя дынамічнай лакалізацыі сустракаецца і ў эліптычных сказах, пабудаваных у форме пытаньня. Сірканстанты ў названых канструкцыях выконваюць семантычную функцыю дынамічнага лакалізатара і выражаюцца прыслоўнымі займеннікамі, актантавы выражаюцца асабовымі займеннікамі і сказ адпавядае наступнай схеме Pron Pers \emptyset Pron Adv: *Ты куды?*

– перапыніла яе мачыха (І. Мележ); *Ты куды это?* (І. Мележ); *Адкуль вы? Куды?* (А. Куляшоў); *Яўхім! – навісіў голас стары корч. – Пасля паўзы ён запытаў строга: – Куды ты?* (І. Мележ); *А вы куды?* (В. Быкаў); *Даўно не бачыліся Сцепанідка, куды ж ты, як маешся?* (В. Быкаў).

Прапазіцыя дынамічнага перамяшчэння можа мець у сваім складзе сірканстант з тэмпаральна-якасным значэннем. У падобных сказах прапазіцыя перамяшчэння ўключае эліптычны дзеяслоў і сірканстант і рэалізуюцца ў схемах Pron Pers \emptyset Adv Temp Qnal: *Ты сядай во! Я – зараз, – кінуў мне Ткачук* (В. Быкаў); *Я – мігам. На адной назе* (А. Макаёнак); *А ну пачкай. Я зараз* (В. Быкаў); *Вы пабудзьце, а я зараз* (А. Макаёнак); *Я хутка. Ты пасядзі тут, – сказаў ён Цімошкі* (В. Быкаў); *Ты пабудзь, а я на хвілінку* (В. Быкаў).

Сірканстанты ў падобных сказах характарызуюць перамяшчэнне не толькі паводле працягласці, але і паводле спосабу перамяшчэння ў прасторы.

Прапазіцыя перамяшчэння ў прасторы можа ўключаць таксама сірканстант спосабу дзеяння, які характарызуе эліпсаваны дзеяслоў у якасных адносінах. Эліптычны сказ у такіх сказах рэалізуюцца ў схеме $N_n \emptyset Adv Qnal$ або Pron Pers $\emptyset Adv Qnal$: *А немцы, немцы – сургунём. Ён палівае іх агнём* (П. Броўка); *Я – нехатой, – узрадаваўся ён, што гэтая вуліца была не так далёка, як яму здавалася спачатку* (В. Быкаў); *Мы – градою, узмежкам – паказаў нехта* (Т. Бондар); *Усе птушкі – чарадой... Усе – дамоў... Невішта ж ён у вырай* (Т. Бондар).

1.1. Трохкампанентныя эліптычныя сказы неізаморфнай структуры

Эліптычныя канструкцыі адпавядаюць мадэлі $A_3 \leftarrow \emptyset \rightarrow S$. У падобных сказах са значэннем перамяшчэння ў прасторы могуць адбывацца якасныя змены ў сістэме актантаў. Першы актонт можа трансфармавацца ў другі або трэці актонт. Пры такой лінгвістычнай аперацыі семантыка сказа застаецца адпаведнай прэдыкату, аднак структурныя змены адбываюцца: сказ становіцца аднастаўным. Колькасць прапазіцыйнальных кампанентаў у падобных сказах не мяняецца, а эліптычныя сказы рэалізуюцца ў схемах: Pron Pers_g \emptyset Adv Loc або $N_g \emptyset$ Adv Loc: *Васіль раптам спалохана, неяк па-дзіцячы запытаў: – Куды это мяне?* (І. Мележ); *Васілёчак, каласочак, сынку мой... Куды ж цябе, за што ж цябе, за якія грахі дзяціначку маю?* (І. Мележ); *А бабу куды? У вуглаву?* (В. Быкаў). Прапазіцыя перамяшчэння ў прасторы ў падобных сказах складаецца з такіх прэдыкацыйных складаючых, як трэці актонт і сірканстант. Трэці актонт, выражаны назоўнікам або асабовым займеннікам у родным склоне, прадвызначас эліпсаваны дзеяслоў са значэннем актыўнага дзеяння ў функцыі галоўнага члена няпэўна-асабовага сказа.

Аднастаўныя мадэлі эліптычных сказаў могуць рэалізавацца ў форме інфінітывнага або пэўна-асабовага сказа. У такім выпадку трохкампанент-

ная мадэль сказа рэалізуецца ў схемах Pron Pers₃ ∅ Adv Dyn або Pron Pers ∅ к N₃: – *А вам далёка?* (В. Быкаў); *А яго – к нам?* (І. Мележ).

Прыведзеныя вышэй сказы ілюструюць адну з магчымых рэалізацый прапазіцыі перамяшчэння ў трохкампанентных мадэлях у беларускай мове. Прычым структура-семантычная рэалізацыя названых сказаў характарызуецца разнастайнасцю. У трохкампанентных эліптычных сказах можа апускацца частка галоўнага члена, якая нясе лексічнае значэнне, а эліптычна выражаецца частка, якая змяшчае граматычныя паказчыкі апушчанага дзеяслова: мадальнасць, час, фазіснасць і іншыя. Прапазіцыя перамяшчэння ў прасторы ў гэтым выпадку складаецца з мадальнага дзеяслова, сірканстанта, выражанага назоўнікам або займеннікам ва ўскосным склоне з прыназоўнікамі або без іх, і сказы адпавядаюць схемам N_a трэба ∅ на N_a або Можна ∅ да Pron Pers_g: – *Можна да вас, хазяін? Трошкі абагрэцца?* (В. Быкаў); – *На покуць трэба юбіляру!* – *напомніў Лёкса Тамашу* (Н. Гілевіч).

Як бачна, прапазіцыя перамяшчэння ў прасторы ўласціва эліптычным сказам як двухсастаўным, так і аднасастаўным. Гэта пацвярджае думку пра тое, што колькасць саставаў у сказе – з’ява паверхневай структуры сказа. Глыбінная семантыка перамяшчэння можа рэалізавацца ў любых канструкцыях. Якасць актантаў залежыць ад пэўных граматычных асаблівасцей дзеяслова. Гэтыя асаблівасці і ўплываюць на характар актантаў, а форма апушчанага дзеяслова і прадвызначае іх якасць, а рухомы характар актантаў дазваляе ім трансфармавацца ў залежнасці ад характару прэдыкацыі: *Юбілярка – на покуць* (A₁ ∅ S), *юбілярку – на покуць* (A₂ ∅ S), *з юбіляркай – на покуць* (A₃ ∅ S).

1.3. Чатырохкампанентныя мадэлі эліптычных сказаў ізаморфнай структуры

Эліптычныя сказы са значэннем перамяшчэння могуць уключаць большую колькасць кампанентаў. Структура прапазіцыі можа пашырацца за кошт актантаў або сірканстантаў, якія канкрэтызуюць семантыку перамяшчэння. Кампазіцыя прапазіцыі элементаў можа быць рознай. Акрамя сірканстанта, які ўказвае на накірунак перамяшчэння, у эліптычным сказе можа ўводзіцца сірканстант спосабу дзеяння. Эліптычны сказ у такім выпадку адпавядае чатырохкампанентнай семантычнай мадэлі Q, якая ў

беларускай мове можа рэалізавацца ў схемах N_a ∅ Adv Qnal на N_a або Pron Pers ∅ Adv Qnal на N^a: *І раптам лёгкі цень – на велічнасць уцёса* (Р. Баравікова); *Птушка патрывожаная Свішча, і настыві з раціцы кусты, Я хутчэй – на ціхае гарышча, дзе схаваны даўнія лісты* (Р. Баравікова); *А ён гэтак рашуча – проста на іх* (В. Быкаў). Структура-семантычная ізаморфнасць сказаў дазваляе ў поўнай меры рэалізаваць імклівытына выражанае значэнне перамяшчэння. Кампазіцыя

прапазіцыійных кампанентаў мяняецца ў залежнасці ад форм выражэння сірканстанта. Таму эліптычны сказ можа рэалізавацца ў схемах N_a ∅ Adv Qnal з N_a: *І міны скрозь з бакоў усіх* (П. Броўка); *Немцы з лесу ланцугом* (А. Дудараў);

N_a ∅ Adv Qnal Adv Qnal: *Хлопцы ўзялі здабытак свой, Ды раптам кулі чарадой* (П. Броўка);

Pron Pers ∅ у N_g Adv Qnal: *Бабуля! Ідзі кіпяці шпрыц, а я мігам у аптэку* (А. Макаёнак); *Вы ўсе разам у лес?* (І. Мележ);

N_n ∅ Adv Qnal на N_i: *Гарачым агнём неспакойнай кроў на пругкіх жылах* (А. Куляшоў);

Па ∅ N_i праз N_g: *Глянуй, усё расце, буяе, агуркі на тапарышчу, памідоры на гаршку. А праз гэту рыгасосць гусеніцамі – магістраль* (М. Матукоўскі).

Ізаморфнасць структуры эліптычных сказаў у дадзеным выпадку прадвызначае ўтварэнне прапазіцыі перамяшчэння тыповымі сродкамі.

Акрамя акалічнасці мэты, прапазіцыя перамяшчэння можа ўключаць сірканстант са значэннем мэты. Кампазіцыя прапазіцыійных кампанентаў рэалізуецца ў схеме да N_g ∅ Adv Fin: *Ды бунтуе цікаўнасць: А што пад шылдай “футурм”? Да суседа на каву – уніз ці на верхатуру* (В. Зуёнак). Спецыфічнай рысай сірканстанта мэты (Adv Fin) з’яўляецца магчымасць спалучацца з прэдыкатамі як статычнай характарызацыі, так і дынамічнай характару зашлі. Аднак сінтаксічныя функцыі названых сірканстантаў звычайна злучаюць з сінтаксічнымі кампанентамі і характарызуюцца зместавай азначаннасцю.

Шырока спалучальныя магчымасці дзеяслова са значэннем перамяшчэння дазваляюць пашыраць структуру сінтаксічнай адзінкі.

У эліптычным сказе са значэннем руху можа ўводзіцца сірканстант са значэннем часу. Прапазіцыійны суб’ект у падобных сказах называе асобу або прадмет, які ажыццяўляе перамяшчэнне. Прапазіцыійная тэмпаральнасць такіх сказаў звычайна ўказвае на некаторыя адценні дынамічнай працэсуальнасці аб’екта. Гэта можа быць дынамічная працэсуальнасць, якая паўтараецца пастаянна або перыядычна. Сірканстант са значэннем часу (S Temp) можа выражацца або прыслоўем, або назоўнікам з прыназоўнікам. Такім чынам прапазіцыя перамяшчэння пашыраецца за кошт уяўлення факультатывных кампанентаў, якія канкрэтызуюць семантыку сказа. *А думы – ў горы. Зноў і зноў* (П. Броўка).

У эліптычных сказах актантаў можа ўключаць два і больш кампаненты. У склад прапазіцыінага актанта можа ўваходзіць каагенс, які разам з суб’ектам можа выконваць сумеснае дзеянне або перамяшчэнне. *Дзень кожны я з стадам – сюды, на балота* (З. Бядуля). Павелічэнне колькасці актантаўных кампанентаў канкрэтызуе прапазіцыійную семантыку, што вельмі важна для эліптычных сказаў, у якіх дзеяслоў апушчаны, а семантыка эліпсаванага дзеяслова зводзіцца да семантычнага модуля. Каагенс у

еліптычных сказах можа ўплываць на фарміраванне функцыі прэдыката, на якой і базіруецца прапазіцыйная семантыка:

– *Ён жа ўсё на начах то з дзеўкай, то шчэ з кім!*

– *Шчэ невядома, ты з кім* (І. Мележ).

Аналагічнай з’яўляецца сінтаксічная структура прапазіцыі з сірканстантамі, якія абазначаюць пэўны адрэзак часу. Факультатыўныя сірканстанты ў гэтым выпадку змяшчаюць колькасны аспект часу. *Вы на доўга да нас?* (В. Быкаў); *А вы -- на доўга ў родны дом?* (Н. Гілевіч); *Я сёння – нікуды* (А. Макаёнак); – *Так-так! А калі назад?* – *Я назаўсёды сюды* (А. Макаёнак). Прапазіцыйная семантыка перамяшчэння ў дадзеных сказах фарміруецца пры дапамозе першага актанта суб’ектнага значэння (A_1), сірканстанта месца (S Dir) і сірканстанта часу (S Temp). Менавіта такая канфігурацыя сэнсавых элементаў і робіць магчымым рэалізаваць прапазіцыйную семантыку перамяшчэння ў эліптычным сказе. Спалучэнне Adv Dir з дзясловам перамяшчэння з’яўляецца асноўнай заканамернасцю ўтварэння прапазіцыйнай семантыкі перамяшчэння з дынамічнай лакалізацыяй. Дзякуючы названай канфігурацыі сэнсавых элементаў значэнне руху можа выражацца і “бездзеяслоўным” спосабам. Аднак нават эліпсаваны дзяслоў захоўвае сваю семантычную функцыю і, больш таго, усе граматычныя значэнні і формы.

Прапазіцыя дынамічнай лакалізацыі можа змяшчаць сірканстант часу (S Temp), які ўказвае на канкрэтны час ажыццяўлення працэсу. Названыя сірканстанты звычайна выражаюцца прыслоўямі часу, а эліптычны сказ пры гэтым рэалізуецца ў схеме $N_a \emptyset$ Adv Dir Adv Temp: *Дзед, а куды ты пасля вайны?* (А. Дударэў); *Тады Войцік ураз апрытомнеў і, прыгнуўшыся, кінуўся за хваю, а пасля – на ўзлеску далей* (В. Быкаў); *Як дачулася, што ты ўладу такую займеў, у тую ж жвіліну я – сюды* (А. Макаёнак); *Вось пераначуем, а заўтра ўсіх параненых – у тым* (В. Быкаў); *Будзе што поглядзець. Ёсць нямала навін. Я – з Чырвон-Гарадка, можа, сорак хвілін* (П. Броўка).

Факультатыўны сірканстант з часовым значэннем уносіць пэўнае дакладнасць у тэмпаральную характарыстыку працэсу, аднак дамінуючае роля тут застаецца за сірканстантам месца (S Dir), які “фарміруе” названую семантыку эліптычнага сказа.

У прыведзеных прыкладах элементарныя прапазіцыі ўтвараюцца тыповымі (марфалагізаванымі) сродкамі: суб’ект дзеяння: назоўнікам або займеннікам у назоўным склоне, сірканстанты месца і часу (S Dir, S Temp) прыслоўямі або назоўнікамі ва ўскосных склонах. Гэта дае падставы адносіць аналізуемыя эліптычныя сказы з прапазіцыяй перамяшчэння да ізаморфных структур, у якіх актанта і сірканстанты выконваюць “сваю” прапазіцыйную ролю.

Нярэдка можна назіраць увядзенне ў семантычную структуру эліптычнага сказа сірканстанта часу, які ўказвае на канкрэтны час ажыц-

цяўлення працэсу: *Праз некалькі дзён мы – на Волзе* (А. Макаёнак); *Яна – на ганак праз імгненне, А там – на вулку наўздагон* (Н. Гілевіч).

Прапазіцыйная семантыка ў прыведзеных прыкладах рэалізуецца ў ізаморфнай структуры канфігурацыяй актантаў і сірканстантаў з тыповымі семантычнымі ролямі. Структура прапазіцыі са значэннем перамяшчэння можа пашырацца за кошт іншых актантаў і сірканстантаў. У структуру прапазіцыі можа ўводзіцца каагенс, які ўказвае на асобу, якая ажыццяўляе перамяшчэнне разам з агенсам: *Ну, пакуль, А я з партаргам – У брыгады да касцоў* (П. Броўка).

Факультатыўны кампанент суб’ектнага тыпу канкрэтызуе прапазіцыйную семантыку эліптычнага сказа, сам эліптычны сказ характарызуецца ізаморфнасцю, а актанта-сірканстантны комплекс выконвае тыповыя сінтаксічныя функцыі. Падобныя эліптычныя сказы звычайна рэалізуюцца ў схемах N_n (Pronn) з N_1 з у N_a .

У структуру прапазіцыі перамяшчэння могуць ўводзіцца сірканстанты, якія абазначаюць напрамак перамяшчэння ад пачатковага да канечнага пункта. Эліптычныя сказы гэтага тыпу звычайна рэалізуюцца ў схемах N_n (Pronn) \emptyset з N_g у N_a : *Мя з начы глухой – у вечны свой світанак, у нечыя нябёсныя палі* (Р. Баравіцкая); $N_n \emptyset$ з N_g на N_a : *Прабег шарак, узяўшы хруст, Прачнуўшыся асону. Птушыны піск – з куста на куст. Бы студзіў хто жаўну* (П. Броўка); $3 N_g \emptyset$ у N_a : *З натоўпу – у натоўп. Бездапаможна* (Т. Бондар); $1 N_n$ з $N_g \emptyset$ праз N_a і ў N_a : *Ад рэчкі мы цераз поле і ў лес* (Т. Бондар). Сірканстанты ў эліптычных сказах у большай ступені, чым іншыя кампаненты, утвараюць прапазіцыйную семантыку сказа. Пры пропусках дзяслова часткова ролю прэдыката выконваюць эліптычна выражаныя розныя віды сірканстантаў (Adv Dir, Adv Dup, Adv Temp, Adv Qual і іншыя). Прапазіцыйная семантыка перамяшчэння можа ўтварацца камбінацыяй сірканстантаў са значэннем указання на пункт перамяшчэння (Adv Dir) і без указання на пункт перамяшчэння (Adv Dup). Прычым формы выражэння сірканстантаў могуць быць самымі рознымі: *Чытальная зала. Адно. І холад пустога перона. Снягоў галашэнне. Яно – за мною ў дзверы вагона* (Л. Дранько-Майсюк).

Структура прапазіцыі можа пашырацца за кошт пацыенса. У такіх сказах перамяшчэнне ўспрымаецца як пажаданы працэс, ажыццяўляемы суб’ектам у дачыненні да пацыенса (актанта аб’ектнага тыпу). *Сакратар мяне да вас* (А. Макаёнак); *Сушчэня, ты мяне ў Зубраўку, – скрыгаючы ад болю зубамі, сказаў Бураў* (В. Быкаў); *Яны нас – на могількі, – цётнуў плячыма Зыль. – А можа, у кар’ер* (В. Быкаў).

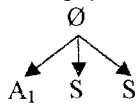
Структура прапазіцыі ў сказах змяшчае актыўны суб’ект, які ажыццяўляе перамяшчэнне ў прасторы пацыенса. Асаблівасцю такіх сказаў з’яўляецца адценне ірэальнай мадальнасці, пры якім суб’ект перамяшчэння трансфармуецца ў пацыенс.

1.4. Чатырохкампанентныя мадэлі эліптычных сказаў неізамаформнай структуры

Прапазіцыя перамяшчэння можа рэалізавацца неізамаформнымі эліптычнымі канструкцыямі. У гэтым выпадку актанта выконваюць квазіролі, а сказ становіцца аднастаўным. Сказы *Клаву лети бы ў вёску якую. Да бабы...* (В. Быкаў); *Як з хваробы я ачнуўся, Дзе ляжаць? Адкажы год! У Маскву мяне на курсы камандзіраў – і на фронт* (П. Броўка); *Я ж кажу, пан афіцэр, загадана ўсім на картошку* (В. Быкаў); *Зрабіць я, канечне, нічога не мог...* *Мне трэба было з імі разам* (А. Дудараў); *Куды ж яму болей* (В. Быкаў); *А ім – далей, праз рэкі і праз сосны* (Г. Бураўкін) змяшчаюць актанта толькі другія і трэція. Суб'ектныя актанта ў аднастаўных эліптычных сказах трансфармуюцца ў пацыенс, які ў структуры прапазіцыі адпавядае A_2 (Клаву, мяне) або A_3 (усім, мне, яму, ім). Трансфармацыя $A_1 \rightarrow A_2, A_3$ прадвызначае рэалізацыю гэтых кампанентаў у нетыповых сінтаксічных функцыях. Аналіз эліптычных сказаў з падобнай структурнай арганізацыяй дае падставы сцвярджаць, што, актанта акрамя функцыі суб'екта, ужываюцца ў ролі пацыенса, змяняючы пры гэтым граматычныя формы. Квазіроля пацыенса для актантаў суб'ектнага тыпу з'яўляецца характэрнай для эліптычных сказаў у беларускай мове. У такіх сказах эліпсаваны дзеяслоў мяняе значэнне стану (незалежны – залежны), прычым залежным кампанентам (пацыенсам) становіцца першы актанта. Неізамаформныя структуры ўжываюцца з мэтай утварэння прапазіцыі перамяшчэння суб'екта, якое ажыццяўляецца іншым суб'ектам або мяркуецца як пажаданае.

Калі параўнаць актанта-сірканстантныя структуры ізамаформных (двухстаўных) і неізамаформных (аднастаўных сказаў), то можна ўбачыць, што іх колькасны склад не мяняецца:

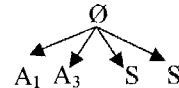
Я – у Маскву на курсы камандзіраў

Як бачна, у другім прыкладзе актанта першы пераходзіць у актанта другі, што ў беларускай мове адпавядае прастому дапаўненню, а суб'ект рэалізуецца ў сваёй мадыфікацыі – пацыенсе. Адзінае, што мяняецца ў падобных сказах, – стан эліпсаванага дзеяслова, і актанта суб'ект пераходзіць у пасіўны пацыенс. Аднак прапазіцыйная семантыка перамяшчэння дамінуе ў сказе. На аснове прааналізаванага ілюстрацыйнага матэрыялу можна зрабіць выснову, што прапазіцыя перамяшчэння ў прасторы можа рэалізавацца як ізамаформнымі, так і неізамаформнымі эліптычнымі канструкцыямі.

1.5. Пяцікампанентныя мадэлі эліптычных сказаў ізамаформнай структуры

Структура прапазіцыі перамяшчэння ў эліптычным сказе можа змяшчаць пяць кампанентаў. У названых сказах структура прапазіцыі можа пашырацца за кошт як актантаў, так і сірканстантаў, якія характарызуюць перамяшчэнне. Прапазіцыя можа складацца з двух актантаў, двух сірканстантаў і эліпсаванага дзеяслова, у такім выпадку эліптычны сказ адпавядае мадэлі

Мадэль можа рэалізавацца ў значнай колькасці схем, што залежыць ад якаснага складу актантаў і сірканстантаў. Прадуктыўнай у беларускай мове з'яўляецца рэалізацыя $\text{Pronn} \text{ з } N_1 \text{ } \emptyset \text{ Ad}_n \text{ Dir Adv Temp}$: *Дзень кожны я з стадам сюды, на баюта* (З. Бядуля), прычым абавязковымі для ўтварэння прапазіцыйнай семантыкі тут з'яўляюцца першы актанта (Pron Pers_n) і сірканстант месца (Adv Dir). Астатнія кампаненты – пацыенс, сірканстант часу – з'яўляюцца факультатыўнымі і толькі пашыраюць і ўдакладняюць структуру прапазіцыі. Прапазіцыя перамяшчэння можа пашырацца за кошт факультатыўнага сірканстанта мэты (Adv Fin): *Я тут з дачкой на справе* (А. Макаёнак). Сказ будзе адпавядаць схеме $\text{Pron Pers } \emptyset \text{ з } N_1 \text{ Adv Fin}$. Нярэдка з'яўляюцца выпадкі ўвядзення ў эліптычны сказ факультатыўных сірканстантаў з розным значэннем. Акрамя першага актанта (A) і сірканстанта месца (Adv Dir) у структуру прапазіцыі могуць уваходзіць сірканстанты часу, адзін з якіх указвае на пэўную суаднесенасць перамяшчэння з момантам гутаркі. У сказах *Цяпер мы цябе ў шпіталь* (В. Быкаў); *Немцы пасля ўсіх у яму* (В. Быкаў) наяўнасць пацыенса ўказвае на ўздзеянне актыўнага суб'екта на пасіўны суб'ект, пры якім актыўны суб'ект „перамяшчае” ў прасторы пацыенс. Прыведзены пяцікампанентны эліптычны сказ рэалізуецца ў схеме $\text{Pron Pers}_n \text{ } \emptyset \text{ Pron Pers}_2 \text{ у } N_a$.

Семантычная структура эліптычных канструкцый можа ўключаць актанта першы, сірканстант месца і два сірканстанты часу – факультатыўныя кампаненты, якія ўказваюць на час ажыццяўлення перамяшчэння. У сказе *Прыбегла на пошту. Цёмна ў вачах. У Мінск напісала некалькі слоў. Пайшла тэлеграма на правадах. Лена той хвіляю – зноўку дамоў* (П. Броўка) суб'ект (A_1) з'яўляецца актыўным і сам ажыццяўляе перамяшчэнне ў прасторы. Названы сказ адпавядае схеме $N_n \text{ } \emptyset \text{ Adv Temp Adv Temp Qnal Adv Dir}$, якая рэалізуе прапазіцыю перамяшчэння.

Прапазіцыйная структура можа змяшчаць актанта і тры сірканстанты са значэннем дынамічнай лакалізацыі. Першы актанта у такіх сказах указвае на асобу, якая ажыццяўляе перамяшчэнне, а сірканстант – на прасторавыя арыенціры, у межах якіх ажыццяўляецца перамяшчэнне. Пяцікампанентны эліптычны сказ *Я ... праз слухавое акно і на даху – на гарод* (В. Быкаў) рэалізуецца ў схеме $\text{Pron Pers } \emptyset \text{ праз } N_g \text{ на } N_d \text{ на } N_a$.

Прапазіцыйная структура можа змяшчаць акрамя сірканстантаў месца сірканстанты спосабу дзеяння, якія хоць і з'яўляюцца факультатывнымі, аднак значна пашыраюць і ўдакладняюць семантыку сказа. Сказы *Я ярам-долам, каля жыта, цераз лета, з-за ракiты – Да цябе, хлопчына, на-прасткі* (Г. Бураўкін); *Насустрач ім – такой знаёмай рыскай – гусей цяжка хвілістая ніць* (Т. Бондар); *Ну, а я без перасадкі на канікулы – дамоў* (А. Куляшоў); *Ён – кулём з елкі – ў снег...* (Т. Бондар) змяшчаюць сірканстанты спосабу дзеяння, якія ўказваюць на спосаб працякання перамяшчэння. Прыведзеныя сказы рэалізуюцца ў схемах Pron Pers \emptyset Adv Dir, да Pron Pers_g, Adv Qnal; N_n \emptyset насустрач Pron Pers_a Adv Qnal; Pron Pers \emptyset Adv Qnal Adv Dir; Pron Pers \emptyset Adv Qnal з N_n ў N_a.

Такім чынам прапазіцыйная семантыка можа складацца з камбінацыі розных па характары кампанентаў. Гэтыя кампаненты кампенсуюць апушчаны дзеяслоў і фарміруюць прапазіцыю перамяшчэння ў прастору.

Як бачна, эліптычныя сказы ў беларускай мове могуць утвараць прапазіцыю перамяшчэння. Прапазітывнае значэнне фарміруецца дзякуючы матэрыяльна выражаным актантам і сірканстантам, якія ў працэсе семантычнай каардынацыі паміж сабой і праяўляюць дзеяслоўную семантыку дзякуючы адваротнай валентнасці сірканстантаў. Рэалізацыя актанта-сірканстантнага комплексу адбываецца ў працэсе мадэлявання моўных адзінак сродкамі, уласцівымі гэтай мове. Сэнсавы комплекс, які ўтварае прапазіцыю перамяшчэння ў прастору, рэалізуецца ў канкрэтных схемах сінтаксічных адзінак, уласцівых беларускай мове. Колькасць такіх схем у беларускай мове даволі вялікая. Гэта абумоўлена тым, што рэалізацыя сэнсавага задання (прапазіцыі) можа ажыццяўляцца рознымі сродкамі: ізаморфнымі і неізаморфнымі структурамі, марфалагізаванымі і немарфалагізаванымі членамі сказа. Феномен эліптычнага сказа заключаецца ў тым, што прапазіцыянальная функцыя перамяшчэння ў прастору можа выражацца нулявой вербалізацыяй. Гэта значыць, што кампаненты семантычнай структуры названага сказа маюць моцную прамую і адваротную семантычную валентнасць.

2. Эліптычныя канструкцыі з прапазіцыяй статальнай лакалізацыі

Прапазіцыя эліптычных сказаў са значэннем статальнай лакалізацыі складаецца з комплексу непраддыкатывных кампанентаў. Звычайна ў склад названай прапазіцыі ўваходзіць актанта або суб'ектнага тыпу (Ag Object) і лакатыў (S Loc). Актанты ўказваюць на аб'ект або суб'ект, які размяшчаецца адносна пэўнага арыенціра. Названая структура эліптычнага сказа са значэннем статальнай лакалізацыі з'яўляецца мінімальна неабходнай: пры адсутнасці прэдыкатнага кампанента /быць/, /знаходзіцца/ прапазіцыйную семантыку ўтвараюць непраддыкатныя – у дадзеным выпадку аб'ект (суб'ект) і лакатыў. Названая прапазіцыя рэалізуецца толькі ў ізаморфных структурах.

2.1. Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі ў межах прасторавага арыенціра

Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі ў межах прасторавага арыенціра ўключаюць нулявы дзеяслоў і два матэрыяльна выражаныя кампаненты. Адметнасць семантыкі названых сказаў заключаецца ва ўказанні на канкрэтны арыенцір пры дапамозе пэўных злучнікаў у спалучэнні з лакатывам. Якасны склад кампанентаў у падобных сказах можа быць розным. Прапазіцыя можа ўключаць адушаўлены суб'ект (агенс) і лакатыў Ag \emptyset S Loc: *Твае салдаты тут, у акопах* (А. Дударэў); *Ля маці – дзеці: Лёдзя з мужам, Антось, Мікіта, Тамаш...* (Н. Гілевіч); *У засадзе Баранаў Васіль* (А. Куляшоў); *Ноч. Снягі, як горы. На снягах салдаты з 27-га Сібірскага полка* (П. Броўка); *Бацька – у атрадзе* (В. Быкаў); *Як ні скажаш, зельмі цяжка на кавалку зарабляць. На сяле ўсё немцы ў касках, а Міколы не чуваць* (П. Броўка). Рэалізацыя семантычнай мадэлі можа ажыццяўляцца рознымі структурамі: Ag \emptyset Loc \rightarrow N_n \emptyset Re₁ Adv; N_n \emptyset на N_i; N_n \emptyset у N_i; N_n \emptyset на N_i; N_n \emptyset на N_i. Рэалізацыі прапазіцыйнай семантыкі статальнай лакалізацыі не адрозніваюцца аднастайнасцю. Агенс і ўсёды выражаецца назоўнікам або займеннікам у форме назоўнага склона. У названых канструкцыях толькі лакатыў мае розныя формы выражэння. Лакатыў можа выражацца *назоўнікам з прыназоўнікам*: *А свят у хаце з жаніхом* (Н. Гілевіч); *На агародзе Хоня...* (І. Мележ); *Іноў су ў ліпавых начоўках дзіця і песня...* (Т. Бондар); *прыслоўем*: *Тых і дома...* (І. Мележ); *займеннікам з прыназоўнікам*: *З некуль выскочыў газік, набег – сургунём*; *На ім – дзядзька Тамаш з велічэзным сапо...* (П. Броўка); *прыслоўным займеннікам*: *Кінь буракі ды прыбярыся...* *Сваты там...* (І. Мележ). Аднак формы выражэння лакатыва не змяняюць яго сінтаксічную ролю. У стуртуры прапазіцыі лакатыў указвае на месца знаходжання суб'екта.

Прапазіцыя статальнай лакалізацыі можа ўключаць аб'ект (неадушаўлены прадмет) і лакатыў. Семантычная мадэль эліптычнага ўключае Object \emptyset Loc. Структурна названыя сказы не адрозніваюцца ад папярэдніх, акрамя спосабаў выражэння аб'екта. Аб'ект у такіх сказах звычайна выражаецца назоўнікам: *На вуліцы – ластавак радасны цвіргат* (Н. Гілевіч); *Хлеб – у дзяжы і на лапаце, На подзе ў печы, На стале, І на далонях існай маці...* (Н. Гілевіч); *Там, напэўна, гаі* (Н. Гілевіч); *Наперадзе – мосцік драўляны стары* (Н. Гілевіч); *І ўбачыў ружы...* *Скрозь і ўсюды – Духмяны квет, ружовы квет* (Н. Гілевіч). N_n \emptyset у N_i; N_n \emptyset Adv Dir, N_n \emptyset Rel Adv.

Дыктумны змест падобных сказаў прадстаўлены элементарнай прапазіцыяй, якая ўключае суб'ект або аб'ект і лакатыў. Пасутнасці названыя непраддыкатывныя кампаненты і складаюць семантыку эліптычнага сказа. Семантычная структура такіх сказаў двухкампанентная.

2.2. Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі за межамі прасторавага арыенціра

Названая разнавіднасць эліптычных сказаў сустракаецца таксама вельмі часта. Семантычная структура гэтых сказаў не адрозніваецца ад папярэдніх і ўключае аб'ект або суб'ект і лакатыў. Адзінае адрозненне названых канструкцый заключаецца ў тым, што яны змяшчаюць адпаведныя прыназоўнікі, якія ўказваюць на тое, што суб'ект або аб'ект знаходзіцца па-за межамі прасторавага арыенціра. Часцей у такіх сказах ужываюцца злучнікі **за**: *За хмарай шызаі – неба сінява...* (Р. Баравікова); *За беражком – чыстая вада* (І. Мележ); *За лугам – магільнік, хмызняк і багна* (З. Бядуля); *Там, за сінім ціхім борам, шмат засмучаных суніц* (А. Куляшоў); *Дарога – за ўяўнай мяжой* (Т. Бондар); *За шыбай – снежаньскі лядок...* (Р. Баравікова); *...За дзеравянаю канцавою вуліцаю – мураваны грывучы горад* (К. Чорны) – Object \emptyset S Dup \rightarrow N_n \emptyset за N_i; **ля**: *...Шытшыны куст – ля хаты – на шляху* (Р. Баравікова) – N_n \emptyset ля N_g; **перад**: *І палкоўнікава постаць у яго перад вачыма* (П. Броўка) – N_n \emptyset перад N_i; **побач**: *Побач са сталом – канапа* (А. Макаёнак) – N_n \emptyset побач са N_i.

У падобных сказах могуць ужывацца і іншыя злучнікі, што змяняе толькі форму выражэння лакатыва і не ўплывае на элементарную прапазіцыю эліптычнага сказа.

2.3. Эліптычныя канструкцыі са значэннем статальнай лакалізацыі паміж прасторавых арыенціраў

Сустракаюцца эліптычныя сказы са значэннем статальнай лакалізацыі паміж прасторавымі арыенцірамі. У падобных канструкцыях прапазіцыя статальнай лакалізацыі рэалізуецца пры дапамозе прыназоўнікаў **між**: *На дзядзінцы сабраўся сход. Між дзядоў і жанчын – Цыбук...* (Н. Гілевіч); *Дачку ж маю ты знаў, Мальвіну? З дзіцяткам тут іх вечны сон. Вось і прыходжу на магілу. Унь – агароджа між сасон* (Н. Гілевіч); *На поплаве паміж лесу і ракі – вялікі яркі агонь* (І. Козел) – N_n \emptyset між N_g; **сярод**: *Сярод іх – і мой няроўны почырк* (Р. Баравікова); *Сярод палаткаў – луавінь* (Н. Гілевіч) – N_n \emptyset сярод N_g.

Прапазіцыя эліптычных сказаў са значэннем статальнай лакалізацыі можа ўскладняцца і іншымі кампанентамі. Пры гэтым структура дыктумнага зместу можа ўключаць іншыя віды сірканстантаў. Найчасцей склад прапазіцыі ўскладняецца сірканстантам часу S Temp. Гэтым эліптычны сказ мае або пэўную часавую суаднесенасць, або сірканстант часу ўказвае на паўтаральнасць падзей. У сказах *І сягоння – восень* (К. Чорны); *Нібыто ўжэ і зіма* (І. Мележ) N_n \emptyset Adv Temp прапазіцыя ўключае сірканстанты часу сягоння, ужо, якія канстатуюць наяўнасць пэўных фактаў у момант гутаркі. Прычым факты гэтыя могуць абазначаць стан, апрадмечанае дзеянне або з'явы прыроды: *На зары – толькі дрэў трапятанне* (Р. Баравікова); *Штодня – музыкі, баль за балем* (Р. Баравікова) – N_n \emptyset

равікова) – N_n \emptyset Adv Temp. Прапазіцыя названых сказаў двухкампанентная: яна ўключае аб'ект і сірканстант часу.

Аднак структура прапазіцыі можа пашырацца за кошт факультатывных кампанентаў – сірканстанта спосабу дзеяння. Названы кампанент S Qnal удакладняе семантыку эліптычнага сказа, уносячы адценне спосабу дзеяння. Семантычная мадэль названага сказа змяшчае кампаненты Object \emptyset S Loc S Qnal і рэалізуецца звычайна ў схеме N_n \emptyset Adv Loc Adv Qnal: *Травінка на губах – гарчынкая папроку* (Т. Бондар); *На кустоўі – ашмоццем – апаратка* (Г. Бондар); *Сляды наперадзе – глыбока, густа* (Т. Бондар); *...Дзве рукі – ля сэрца накрывж...* (Н. Гілевіч).

Як бачна, эліптычныя сказы са значэннем статальнай лакалізацыі адрозніваюцца ад аналагічных сказаў са значэннем дынамічнай лакалізацыі. Розніца заключаецца ў характары прэдыката (нулявога) і характары прэдыкатыўных адносін паміж кампанентамі. Прапазіцыя эліптычных сказаў як аднаго, так і другога тыпу мае аднолькавую колькасць кампанентаў і ідэнтычную семантычную структуру Object (Subject) \emptyset S Loc (S Dir). Аднак розніца заключаецца ў прыкмеце рэферэнтнасці адносна суб'екта або аб'екта. У структуры прапазіцыі са значэннем дынамічнай лакалізацыі актанта суб'ектнага тыпу маюць рэферэнтны характар. Рэферэнтнасць агенса Я – у *атрад* (Г. Гыкаў) праўляецца ў суаднесенасці кампанента з аб'ектам рэчаіснасці. Акрамя таго агенс я з'яўляецца непрэдыкатыўным кампанентам у структуры сказа. Нерэферэнтны характар кампанента *Шытшыны куст – ля хаты* (Р. Баравікова) тлумачыцца быццём характарам прапазіцыі дадзенага сказа і тым фактам, што кампанент куст уваходзіць у структуру прэдыката. Увогуле сказы са значэннем быццёнасці, экзистэнцыі маюць пэўныя асаблівасці. Значэнне экзистэнцыі ў падобных сказах фіксуецца або па прастораваму, або па часавому параметрах. Аднак эліптычныя сказы з падобным значэннем маюць сваю адметную асаблівасць: у іх актуалізуецца або лакатыў, або імя, нягледзячы на нерэферэнтны характар.

3. Эліптычныя канструкцыі з прапазіцыяй актыўнага дзеяння

Эліптычныя канструкцыі са значэннем актыўнага дзеяння таксама часта сустракаюцца ў беларускай мове. Прапазітыўная семантыка эліптычнага сказа ўключае цэласны прэдыкатыўны комплекс, які змяшчае актанта і сірканстанты, што фарміруюць прэдыкатыўную семантыку. Асаблівасцю эліптычных сказаў з'яўляецца паўната дыктумнага зместу пры адсутнасці дзеяслова. Семантыка эліптычных сказаў актыўнага дзеяння складаецца з прапазіцыйна істотных кампанентаў. Колькасць названых кампанентаў павінна ўключаць як мінімум тры адзінкі: эліпсаваны дзеяслоў і два кампаненты, якія ўтвараюць семантыку сказа. Экспліцытна выражаныя кампаненты могуць утвараць розныя камбінацыі актантаў і сірканстантаў. Сярод эліптычных сказаў з названай прапазіцыяй вялікую групу складаюць канструкцыі са значэннем дзеяння.

3.1. Еліптычныя сказы з прапазіцыяй актыўнага дзеяння ізаморфнай структуры

Еліптычныя сказы з прапазіцыяй дзеяння могуць уключаць розныя актантаў і сірканстанты, якія з'яўляюцца прапазіцыйна істотнымі. Прапазіцыйна істотнасць кампанентаў сказа заключаецца ў іх здольнасці ўтвараць пэўную семантыку без дзеяслова на аснове адваротнай валентнасці. Камбінацыя названых кампанентаў еліптычнага сказа можа быць самай рознай. Гэта залежыць ад характару семантычных актантаў і сірканстантаў.

Часта сустракаюцца прапазіцыі, якія ўключаюць *агенса* (або аб'ект) і пэўны від *сірканстанта*. Пазіцыйна семантыка ў такіх канструкцыях можа складацца з двух кампанентаў: аб'екта дзеяння (Object) і сірканстанта месца (AdvDir). Семантычная мадэль сказаў змяшчае Object \emptyset Adv Dir і рэалізуецца ў схеме N \emptyset на N_a Pron \emptyset у N_a. У сказах *На сметнік – хлеб! Духмяны! Смачны! І гэта ў нас, дзе сам народ – І гаспадар, і распарадчык Усіх багаццяў і дабrot!* (Н. Гілевіч); *Усе – ахвяры, Усе – ў агонь, у касцёр!* (Т. Бондар) прапазіцыйна семантыка прадстаўлена аб'ектам і сірканстантам месца, што дазваляе праявіцца ў глыбіннай структуры прэдыката са значэннем дзеяння. Названыя сказы з'яўляюцца трохкампанентнымі і не ўключаюць *агенса* – утваральніка дзеяння. Такая з'ява часта назіраецца ў аднастаўных няпоўных сказах.

Прапазіцыя актыўнага дзеяння можа ўключаць і *агенса*, пры гэтым структура еліптычнага сказа змяшчае чатыры кампаненты, а сам сказ становіцца двухстаўным: *Ты граматы леш – у печ. Гэта не забавка* (В. Быкаў) – Pron Pers N_a \emptyset – у N_a. Семантычная мадэль названага сказа ўключае кампаненты Ag Object \emptyset Adv Dir, якая рэалізуецца ў схеме. *Агенса* выконвае семантычную функцыю ўтваральніка дзеяння, аб'ект *грамату* і сірканстант месца ў *печ* канчаткова канкрэтызуюць апушчаны дзеяслоў і вызначаюць яго семантычны модуль (у дадзеным выпадку семантычны модуль апушчанага дзеяслова адпавядае семе /*кінуць*/).

Аналагічным чынам фарміруецца прапазіцыйна семантыка ў сказах *Спеліць, спеліць сонца ягаду – ажыну. Сонца – не ў аконца, еду на чужыну* (Р. Баравікова). Прапазіцыя дзеяння прадстаўлена тут *агенса* і сірканстантам месца Ag \emptyset Adv Dir і рэалізуецца ў схеме N_n \emptyset на N_a. Названая семантычная мадэль можа пашырацца за кошт бенефіцэенса Ag \emptyset Ben Adv Dir (Pron Pers \emptyset Pron Pers_d у N_i), які ўдакладняе з'яву, дзеля якой ажыццяўляецца пэўнае дзеянне:

– *Мы вам – у баковачы.*

– *Не трэба. Нам вось тут. На лаўках* (І. Мележ)

Акрамя сірканстанта месца, прапазіцыя актыўнага дзеяння можа ўключыць *пацыенса*, які ўказвае адушаўлены аб'ект, на які накіравана дзеянне. Пацыенс пашырае семантычную мадэль сказа Pat \emptyset Adv Dir і ўдакладняе змест прапушчанага прэдыката. Гэтая семантычная мадэль рэалізуецца ў вялікай колькасці схем, што абумоўлена граматычнымі формамі кампанентаў еліптычнага сказа: *Во парадачкі пайшлі! ... Яго ... у*

міліцыю! (М. Матукоўскі) – Pron Pers_g \emptyset у N_a; *Сыночак! Куды ж гэта цябе* (І. Козел) – Pron Pers_g \emptyset Rel Adv.

Пацыенс як састаўны кампанент прапазіцыйнай семантыкі адыгрывае значную ролю ў фарміраванні семантыкі еліптычнага сказа. Пацыенс, з'яўляючыся элементам працэсуальнай прэдыкацыі, называе ўдзельніка сітуацыі, на якога накіравана актыўнае дзеянне. У сказах *Пацарстве – „Слон”, а потым „Асла” на яго месца* (А. Макаёнак); *Яе – кінуў ён на Сцепаіду, – нікуды за парог* (В. Быкаў) (N_a \emptyset на N_g; Pron Pers_a \emptyset Pel Adv) семантычную функцыю актыўнага дзеяння ўтвараюць семантыка-сіntaxічныя адносіны Pat – Adv Dir, што ўказвае на іх прапазіцыйна істотнасць.

Значную ролю ў фарміраванні прапазіцыі актыўнага дзеяння адыгрываюць *сірканстанты* *спосабу дзеяння* S Qnal. І гэта невыпадкова. Працэсуальныя прэдыкаты звычайна ўключаюць у сябе кампаненты, якія ўказваюць на спосаб працякання працэсу. У еліптычных сказах наяўнасць такіх кампанентаў з'яўляецца абавязковай, бо менавіта яны ўтвараюць прапазіцыйна семантыку нулявой пазіцыі дзеяслова. Кампазіцыя семантычных кампанентаў ў яго можа быць самай рознай. Аднак часцей за ўсё выкарыстоўваюцца еліптычныя сказы, семантычная мадэль якіх уключае наступныя кампаненты Ag \emptyset S Qnal. У творах мастацкай літаратуры такія сказы ўжываюцца параўнальна часта. Сірканстант *спосабу дзеяння* можа выражацца рознымі часціцамі мовы, а семантычная мадэль можа рэалізавацца ў некалькіх схемах: *Бацька нездароў, дык я – адзін* (К. Чорны) – Pron Pers \emptyset Null Adv; *Радуйся, што сэрца – на шматкі... Ад надрыўных думак і сыхання* (Р. Баравікова) – N_n \emptyset N_a; *Як хто, а я – па-свойму* (І. Мележ) – Pron Pers \emptyset Adv Qnal; *Не былое ажывае, а старадаўняе – за шмат вяроў ад гэтай сумотнай сустрэчы. Большак – да Замчышча, агні – вянком, плач паланянак* (Т. Бондар) – N_n \emptyset S Qnal. Прапазіцыйна семантыка ў названых сказах характарызуецца семантыка-сіntaxічнымі адносінамі *агенса* і *сірканстанта* *спосабу дзеяння* Ag – \emptyset – S Qnal.

У сказах з падобнай прапазіцыяй назіраецца і іншая канфігурацыя структурных кампанентаў. У еліптычным сказе можа мець экспліцытнае выражэнне звязваючая частка састаўнога дзеяслоўнага выказніка. Экспліцытна выражаная частка можа змяшчаць мадальнае значэнне, указваючы пры гэтым на граматычныя формы нулявога выказніка: *Я спрабавала – і без маскі, і без спецопраткі, як многія* (М. Матукоўскі) – Pron Pers – без Ng.

Як паказваюць назіранні, прапазіцыйна семантыка еліптычнага сказа ўключае ўвесь прэдыкатыўны комплекс, у якім актантаў і сірканстанты на аснове адваротнай валентнасці і ўтвараюць семантыку сказа.

Вялікую групу складаюць еліптычныя сказы, прапазіцыя якіх змяшчае *агенса* і *аб'ект* (Ag Object). Гэта семантычная мадэль прадстаўлена рознымі мадыфікацыямі еліптычных сказаў, у якіх семантычны комплекс прад-

стаўлены самымі рознымі часцінамі мовы і граматычнымі формамі. Аб'ект у семантычнай мадэлі сказа адыгрывае значную ролю: ён кваліфікуе семантыку нулявога выказніка, стан або семантычныя адносіны. Сказы з падобнай семантыкай могуць складацца з трох кампанентаў. У сказах *Гэта ж дарага, мусіць, – спалохалася Сцепаніда. – Во, хадзіць няма ў чым. У Хведзькі башмакі разарваліся, а ён – скрытку!* (В. Быкаў); *Раптам наш маленькі Уладзік – за начальніка руку* (П. Броўка) агенс і аб'ект дзеяння апісваюць семантыку дзеяння суб'екта, накіраванае на неадушаўлены аб'ект, якое носіць фізічны характар. Названая мадэль у беларускай мове можа быць прадстаўлена значнай колькасцю схем: Pron Pers \emptyset N_a; N_n \emptyset за N_a. Такім чынам семантыка дзеяслова прапазіцыяльных адносін фарміруецца за кошт узаемадзеяння семантычных складаючых агенса і аб'екта. Спосабы выражэння агенса і аб'екта могуць быць самыя розныя: *Вось гэта дзела: зяць на парог, цешча – за бутэльку* (М. Матукоўскі) – N_n \emptyset за N_a. Аднак спосаб выражэння не ўплывае на семантычныя адносіны паміж агенсам і аб'ектам, таму глыбінная структура сказа не змяняецца. У канструкцыях, дзе агенс змяшчаецца ў папярэднім сказе або вядомы з сітуацыі, прапазіцыяльная семантыка ўтвараецца ў выніку ўвядзення ў семантычную мадэль сірканстантаў. Падобныя сказы адпавядаюць семантычнай мадэлі Object \emptyset S Dir: *Убегла ў пакой. Кнігі, шывіткі са стала – на падаконнік. Стол – ад сцяны. На стол – чысты настольнік* (І. Мележ); *Забіты. Дзве кулі. Адна ў грудзі, другая ў живот* (В. Быкаў) і рэалізуюцца ў схемах N_n \emptyset на N_a; Pron Num \emptyset у N_a. Відавочна, што рэалізуючыся ў розных структурных варыянтах, названыя вышэй эліптычныя сказы могуць быць аб'яднаны ў адзін клас прапазіцыяльнай семантыкі.

Прапазіцыя актыўнага дзеяння можа ўтварацца шляхам увядзення ў семантычную мадэль сказа адрасата. У такіх выпадках мадэль сказа складаецца з чатырох кампанентаў Ag \emptyset ADr Object. Адрасат у названых сказах з'яўляецца абавязковым прапазіцыяльна істотным кампанентам, наяўнасць якога „патрабуе” семантычная валентнасць нулявога дзеяслова: *Таты і мамы гэтых дзетак запускаюць касмічныя караблі, лятаюць на рэактыўных самалётах. А мы іх дзецям – грабелькі, лапаткі, тачкі* (М. Матукоўскі) – Pron Pers_n \emptyset N_d N_a; *Сюды мы вернем якую-небудзь кантору, а вам – пяць пакояў* (А. Макаёнак) – Pron Pers \emptyset Pron Pers_d N_a; *Я вас пажыццём за забяспечваю ўдосталь чыстай вадой, а вы мне – сваю каротку* (А. Макаёнак) – Pron Pers_n \emptyset Pron Pers_d N_a.

Прапазіцыя актыўнага дзеяння ўтвараецца ў падобных эліптычных сказах на аснове ўзаемадзеяння агенса, адрасата і аб'екта. Такая кампазіцыя семантычных кампанентаў прадвызначае актыўнае дзеянне агенса, накіраванае на суб'ект і прызначанае адрасату. Граматычнае выражэнне названых кампанентаў можа быць самым розным у беларускай мове. Аднак найбольш часта агенс і адрасат выражаюцца асабовымі займеннікамі або назоўнікамі, аб'ект выражаецца назоўнікам: *Я яе замкну, а ключык –*

вам... (А. Макаёнак) – Pron Pers_n \emptyset Pron Pers_d N_a; *Я табе – і дошкі, і шыфер. Жонку ў санаторый* (А. Дзяледзік) – Pron Pers_n \emptyset N_a.

Мадэль эліптычнага сказа з прапазіцыяй актыўнага дзеяння можа змяшчаць і тры кампаненты. Гэта адбываецца ў тых выпадках, калі эліптычны сказ з'яўляецца пэўна-асабовым і агенс у сказе адсутнічае. Мадэль падобнага сказа складаецца з аб'екта, нулявога дзеяслова і адрасата – Object \emptyset ADr і рэалізуюцца ў вялікай колькасці мадыфікацый: *– А потым маршал Зорку дастае...* *Гэта – табе, капітан...* (А. Дударэў) – Rel_{na} \emptyset Pron Pers_d; *Пётр Іванавіч, чаю табе мацнейшага?* (А. Дзянедзік) – N_g \emptyset Pron Pers_d; *Калі ўдасца – табе найперш аўтамат...* *Далей – правіцельская награда. Ну, і ў атрад, вядома, сходу* (В. Быкаў) – N_a \emptyset Pron Pers_d; *Першы экзэмпляр – ім, а копія – мне, і за тое дзякуй* (А. Макаёнак) – N_a \emptyset Pron Pers_d; *Толькі скажы яму, каб дзве фотакатачкі. Адно – сабе, а другую ў клуб* (А. Макаёнак) – Pron \emptyset Pron Pers_d; *І Аўласавым коням – двайную порцыю аўса* (А. Макаёнак) – N_g \emptyset N_a. Адрасат у названых сказах часцей за ўсё выражаецца асабовым займеннікам у форме давальнага склону. Семантыка актыўнага дзеяння ў прыведзеных прыкладах базіруецца на аснове сумы значэнняў прапазіцыяльных кампанентаў, прычым адрасат (Adr) адыгрывае адну з галоўных роляў: указвае асобу, на каго накіравана дзеянне, выражанае эліпсаваным прэдыкатам.

Мадэль сказа з семантыкай актыўнага дзеяння можа ўключаць каагенс, які кваліфікуе агенс і ўказвае на сумеснасць актыўнага дзеяння – Ag Саag \emptyset Object. Рэалізацыя названай мадэлі ў беларускай мове можа быць самай рознай: *Мы з вамі – адну вялікую справу* (А. Дзянедзік) – Pron Pers_n з Pron Pers_d \emptyset N_a. Прапазіцыяльная семантыка ў такіх сказах адпавядае суме значэнняў каагенса і аб'екта.

Семантычная мадэль эліптычнага сказа можа ўключаць інструмент дзеяння (Instr). Інструмент характарызуе прэдыкат і ўдакладняе семантыку прапазіцыі. Мадэль такога сказа звычайна змяшчае агенс, інструмент, аб'ект і нулявы дзеяслоў – Ag \emptyset Instr, Object. Аднак колькасць кампанентаў мадэлі не заўсёды з'яўляецца пастаяннай: могуць адсутнічаць агенс або аб'ект у залежнасці ад кантэксту. У сказе *Каб ён быў мой сваяк – я б яго – памялом з дому* (В. Быкаў) – Pron Pers_n \emptyset Pron Pers_g N₁ з N_a прапазіцыяльная семантыка змяшчае максімальную колькасць кампанентаў: агенс, аб'ект і прыладу. Сказ *Ты што біцца захачеў? Дык можааш галавой аб вугал* (А. Макаёнак) змяшчае сродак, аб'ект і агенс, выражаны ў прапазіцыі.

Сказы з актантамі інструментальнага характару могуць трансфармавацца пэўным чынам. Часцей за ўсё трансфармуецца склонавыя формы назоўнікаў. У сказе *Казаў: маленькі, курчавы – як пакаёвы сабачок. Але на выгляд – надта бравы! І на Адама – кулачок*

(Н. Гілевіч) – на $N_g \emptyset N_a$ трансфармуецца назоўнік кулачком → кулачок, што абумоўлена метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша.

Мадэль эліптычнага сказа са значэннем актыўнага дзеяння можа ўключаць партатыў (Part), які ўказвае на адносіны паміж агенсам і іншымі кампанентамі актантага тыпу. Мадэль падобных сказаў складаецца звычайна з агенса, нулявога дзеяслова, партатыў і сірканстант месца (Ag \emptyset Part S Dir). Аднак колькасць кампанентаў можа вар'іравацца ў залежнасці ад семантычнай функцыі прэдыката. У сказе *З якога часу ў вас агентам гэтая жанчына?* (В. Быкаў) – 3 N_g у Rtop Pers \emptyset N_l N_n партатыў агентам фарміруе прапазіцыянальную семантыку дзеяння сумесна з іншымі экспліцытна выражанымі кампанентамі.

Літаратура

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. – Л.: Наука, 1964. – 238 с.
2. Багдасарян В.Х. К вопросу об имплицитном в языке // Философия и методологические вопросы науки: Сб. ст. / Акад. наук Армян. ССР, Ин-т философии и права; Отв. ред. Г.А. Чеворкян. – Ереван, 1977. С. 96–108.
3. Блох М.Я. Неполное и вторично полное предложения как строевые элементы разговорной речи // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи: Межвуз. сб. науч. тр. Горький, 1987. С. 13–20.
4. Бурак Л.И. Современная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя. – Мн.: Універсітэцкае, 1987. – 320 с.
5. Гапова Е.И. Контекстные средства актуализации имплицитных темпоральных значений // Коммуникативный аспект: процессы и единицы: Межвуз. сб. науч. тр. / Рост. гос. пед. ун-т; Отв. ред. Л.В. Шипкова. – Л., 1991. С. 25–31.
6. Дубовцева Т.Ф. Семантизация эллиптических конструкций как условие их функционирования в диалоге // Взаимодействие социальных и структурных факторов в языке и речи: Сб. ст. / Саратов. ун-т; Отв. ред. Л.И. Баранникова. – Саратов, 1988. С. 79–84.
7. Соловьёва А.А. Эллипсис и перенос функций в сфере предикативно обстоятельственных отношений в сложном предложении современного русского языка: Межвуз. сб. ст. / Куйбышев. гос. ун-т; Отв. ред. Е.С. Скобликова. – Куйбышев, 1982. С. 97–104.
8. Фоминых Б.И. Типы эллиптических предложений в русском языке и их эквиваленты в чешском // Вопросы современного русского языка и диалектологии: Сб. ст. / Свердлов. гос. пед. ин-т; Отв. ред. В.Н. Светлова. – Тюмень, 1965. С. 99–114.
9. Ширяев Е.Н. Основы системного описания незамещённых лингвистических позиций // Системный анализ значимых единиц русского языка. Синтаксические структуры: Межвуз. сб. / Краснояр. ун-т; Науч. ред. В.А. Белошапкова. – Красноярск, 1984. С. 11–21.

Г.К. Чахоўскі

ПАНЯЦЦЕ ДЫСКУРСУ Ў СУЧАСНАЙ ЗАМЕЖНАЙ ЛІНГВІСТЫЦЫ

Структура дыскурсу мае на ўвазе наяўнасць дзвюх істотна супрацьпастаўленых роляў – моўцы і адрасата, таму сам працэс моўных

зносін можа разглядацца ў гэтых дзвюх перспектывах. Мадэляванне працэсаў генеравання (сінтэзу) дыскурсу – не тое ж, што і мадэляванне працэсаў разумення (аналізу) дыскурсу. У навуцы аб дыскурсе вылучаюцца дзве групы работ – тыя, што даследуюць структуру дыскурсу (напрыклад, выбар лексічных сродкаў у працэсе намінацыі некаторых аб'ектаў), і тыя, што даследуюць разуменне дыскурсу адрасатам (напрыклад, пытанне аб тым, як слухач разумее рэдукаваны лексічны сродкі тыпу займенніка *ён* і суадносіць іх з тымі або іншымі аб'ектамі). Акрамя таго, ёсць яшчэ трэцяя перспектыва – аналіз моўных зносін з пазіцыі самога тэксту, які ўзнікае ў працэсе дыскурсу (напрыклад, займеннікі ў тэксце можна разглядаць безадносна да працэсаў іх выкарыстання моўцам і разумення адрасатам – як структурныя сутнасці, што знаходзяцца ў пэўных адносінах з іншымі элементамі тэксту).

Міждысцыплінарны кірунак, які вылучае дыкурс, а таксама адпаведны раздзел лінгвістыкі маюць адвольную назву – дыкурс[іў]ны аналіз (discourse analysis) або дыкурс[іў]ныя даследаванні (discourse studies). Нягледзячы на тое, што моўнае ўзаемадзеянне на працягу некалькіх стагоддзяў было прадметам такіх дысцыплін, як рыторыка і прамоўніцкае майстэрства, а затым – стылістыкі і літаратуразнаўства, дыкурсіўны аналіз склаўся з асобных навуковых напрамак толькі ў апошнія дзесяцігоддзі. Адбылося гэта на фоне тэндэнцыі, якая панавала ў лінгвістыцы на працягу большай часткі XX ст., – барацьбы за “ачышчэнне” навукі аб мове ад вывучэння маўлення. Ф. дэ Сасюр лічыў, што сапраўдным аб'ектам лінгвістыкі з'яўляецца моўная сістэма, Н.Хомскі заклікаў лінгвістаў вывучаць моўную “кампетэнцыю” і абстрагавацца ад змянення выкарыстання мовы. У апошнія гады пазнаваўчыя ўстаноўкі ў мовы аб мове пачалі істотна змяняцца: пераважае меркаванне, згодна з якім ніякія моўныя з'явы нельга адэкватна зразумець і апісаць без уліку іх дыкурсіўных аспектаў. Таму дыкурсіўны аналіз робіцца адным з цэнтральных раздзелаў лінгвістыкі.

Дыкурс, как і іншыя моўныя сутнасці (марфемы, словы, сказы) будзе згодна з пэўнымі правіламі, характэрнымі для адпаведнай мовы. Факт існавання моўных правіл і абмежаванняў часта дэманструецца пры дапамозе негатыўнага матэрыялу – эксперыментальных моўных утварэнняў, у якіх правілы або абмежаванні парушаюцца.

Сярод напярэднякаў дыкурсіўнага аналізу як асобнай навуковай дысцыпліны варта прыгадаць прынамсі дзве даследчыцкія традыцыі. Па-першае, гэта традыцыя этналінгвістычных даследаванняў, арыентаваных на запіс і аналіз вусных тэкстаў; сярод найбольш вядомых прадстаўнікоў гэтай традыцыі – школа амерыканскай этналінгвістыкі, заснаваная Францам Боасам. Па-другое, гэта чэшская лінгвістычная школа, створаная Вілемам Матэзіусам, якая абудзіла цікавасць да такіх паняццяў, як тэма і камунікацыйная арганізацыя тэксту.

ЗМЕСТ

Раздзел I

Бадзевіч З.І. Лёсанід Іванавіч Бурак. Да 75-годдзя з дня нараджэння	4
Бурак І.І. Успаміны пра бацьку	6
Красней В.П. З кагорты рупліўцаў	7
Чайка Н.У. Вучоны. Настаўнік	10

Раздзел II

Бадзевіч З.І. Кленічы і іх фармальна-семантычныя асаблівасці ў творах Якуба Коласа	12
Балотнікава С.М. Беларуская тэрмінаграфія ў XX стагоддзі: кароткі агляд	15
Тас96795816	
Белакурская Ж.Я. Пунктуацыйнае афармленне зборніка Якуба Коласа "Другое чытанне для дзяцей беларусаў": рукапісны і друкаваны варыянты	18
Тас96795819	
Бурак І.І. Тэкстаўтваральная функцыя злучальных злучнікаў у мове мастацкай літаратуры	35
Важнік С.А. Дэнагатыўная структура сказаў з дзеяслоўнымі прэдыкатамі перадачы інфармацыі і спосабы яе выражэння	38
Тас97002033	
Дзергачова Т.І. Беларуская фонастыстыка: актуальны стан, гісторыя, перспектывы	47
Кузьміч А. Некаторыя аспекты назоўнікавай множнасці ў беларускай мове	54
Куліковіч У.І. Перадача на пісьме назваў дзяржаў і айконімаў	60
Любецкая К.П. Фарміраванне беларускай адміністрацыйна-юрдычнай тэрміналогіі ў XX ст. (на матэрыяле перакладных лексікаграфічных крыніц)	63
Міхневіч А.Я., Кунцовіч Л.П., Назаранка Ю.В. Мова. Моўца. Маўленне. (старонкі арталогічнага даведніка)	70
Рамза Т.Р. Аналітычныя безасабовыя канструкцыі	79
Савіцкая І.І. Этнацэнтрысікія тэндэнцыі ў славянскай лексікаграфіі	84
Садоўская А.І. Нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагізмаў	90
Чайка Н.У. Адносіны прадцыравання ў эліттычных сказах	103
Чайка Н.У. Тыпы і структура прапазіцый эліттычных сказаў	124
Чахоўскі Г.К. Паняцце дыскурсу ў сучаснай лінгвістыцы	147
Шахаб В. Да праблемы катэгорыі склопу ў беларускай мове	150
Шкелёнак В.Я. Адметнасць газетнага тэксту	166
Якуба С.М. Урокі педагагічнай практыкі студэнтаў-філолагаў	169

Раздзел III

Абабурка В.У. Утварэнне новых лексічных адзінак на базе фразеалагізмаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове	175
Ануфрыеў А. Праблема нормы і моўныя варыянты ў сучасным перыядычным друку (на матэрыяле раённых газет)	178
Бышка П.Ф. Апазіцыя <i>бог/чорт</i> у святле беларускіх парэміяльна-тэматычнага кола "п'янка, гарэлка"	183
Качан Н.У. Структура прапазіцыі простага сказа	186
Кунцьева Т.І. Сувяз службовай і семантычнай функцый прыназоўніка ў лексіка-семантычнай структуры сказа	190
Нядзілька Н.У. Семантычная структура катэгорыі <i>nomina loci</i>	194
Пракопчык К. Назвы птушак у сучаснай беларускай мове: да праблемы паходжання	197
Пятрова Н.Я. Сінонімы ў творах Міхася Зарэцкага	203